

دو قرن با مطبوعات

فارسی زبان خارج از کشور در قاره آسیا

(جلد اول)

۱۷۸۰ - ۱۹۹۹ م

تهیه و تدوین: مهدی جعفری خانقاه

مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها

با همکاری

سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

جعفری خانقاه، مهدی

دو قرن با مطبوعات فارسی زبان خارج از کشور در قاره آسیا ۱۷۸۰-۱۹۹۹ م / تهیه و تدوین مهدی جعفری خانقاه. - تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها، ۱۳۸۳.

ج.

ISBN: 964-446-116-9 (ج. ۱)

۱۸۰۰۰ ریال.

فهرست نویسی براساس اطلاعات فیبا.

کتابنامه: ص. [۳۰۴] - ۳۱۵.

۱. نشریات ادواری فارسی - آسیا - راهنماها. ۲. نشریات ادواری آسیایی - راهنماها. ۳. نشریات ادواری فارسی - راهنماها. الف. سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران. ب. ایران. وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها. ج. عنوان.

۰۵۹/فا

۷۹دج/۷۶۹۵۷Z

۱۳۸۳

۸۳-۱۴۸۲م

کتابخانه ملی ایران

ISBN: 964-446-116-9

شابک: ۹۶۴-۴۴۶-۱۱۶-۹

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران

دو قرن با مطبوعات فارسی زبان خارج از کشور در قاره آسیا (۱۷۸۰-۱۹۹۹م)

تهیه و تدوین: مهدی جعفری خانقاه

نظارت فنی: احمد امیرگانی، پرویز بختیاری

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

ناشر: سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران با همکاری

مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها

لیتوگرافی: میثاق

چاپ و صحافی: دانا

تاریخ انتشار: ۱۳۸۳

قیمت: ۱۸۰۰۰ ریال

انتشارات سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

ساختمان گنجینه اسناد، بزرگراه شهید حقانی، مقابل استادیوم ورزشی شهید کشوری،

تهران ۱۵۴۸۶، تلفن: ۲۲۵۵۸۶۸؛ دورنگار: ۲۹۰۰۲۷۹

نمایشگاه و فروشگاه

میدان ولی عصر (عج)، خیابان شقایق، خیابان به آفرین، شماره ۶۰، تلفن: ۶۴۹۱۹۴۶

فهرست مطالب

۷	در آمد
۱۸	معرفی نشریات
۲۳۲	معرفی بولتن‌ها
۲۴۱	فهرست اعلام
۲۶۲	کتابنامه

درآمد

زمانی که فردی انگلیسی به نام جیمز هیکی اولین روزنامه انگلیسی زبان هند را به نام بنگال گازت (هیکیز گازت) در ژانویه ۱۷۸۰ تا ۳۰ مارس ۱۷۸۲ م هر هفته در کلکته در چاپخانه هند شرقی منتشر کرد و بخش‌های مختصری از ستون‌های روزنامه را به زبان فارسی اختصاص داد، شاید هرگز به این موضوع نمی‌اندیشید که روزی اقدام وی منشأ و سرآغاز انتشار مطبوعات فارسی زبان در سراسر جهان باشد. به طوری که بعد از هندوستان، گرجستان قفقاز دومین، ایران سومین و افغانستان چهارمین کشورها از میان کشورهای فارسی زبان بودند که روزنامه‌نگاری فارسی در آنها ظهور و بروز یافت.

اما این حقیقت که آیا هندوستانی یا اخبار هندوستانی نخستین روزنامه مستقل فارسی است یا خیر هنوز کاملاً بر ما روشن نیست و لیکن برخی منابع، هندوستانی یا اخبار هندوستانی که به سال ۱۸۱۰ م در کلکته انتشار یافت و ناشر آن فردی به نام مولوی اکرام علی بود را نخستین روزنامه مستقل فارسی هند معرفی کرده‌اند. به این ترتیب روزنامه هفتگی مرآت الاخبار که در کلکته از بیستم آوریل ۱۸۲۲ تا اوت ۱۸۲۳ م روزهای جمعه منتشر می‌شد را باید دومین روزنامه سراسر فارسی هند پس از هندوستانی یا اخبار هندوستانی دانست. این روزنامه توسط اندیشمند معروف، رام موهن ر‌ای «پایه‌گذار آموزش و پرورش نوین در هند» انتشار می‌یافت.

بدین صورت با آغاز انتشار روزنامه‌های مستقل و غیرمستقل فارسی در هند، روزنامه‌نگاری فارسی شکل جدی‌تری به خود گرفت. گرچه استعمار انگلیس زمینه‌ها و بسترهای لازم را برای انتشار روزنامه‌های دو زبانه انگلیسی - فارسی در هند فراهم ساخت و صنعت روزنامه‌نگاری انگلیس را برای این سرزمین به ارمغان آورد اما نباید از نظر دور داشت که زبان متداول آن دوره زبان فارسی بود و اهمیت این زبان بود که آنان را وادار

ساخت تا در کنار مطالب روزنامه‌های انگلیسی زبان خود بخش‌هایی از ستون‌های خود را به فارسی اختصاص دهند. بخش‌های فارسی این روزنامه‌ها شامل آیین نامه‌ها و احکام دولتی بود که جنبه اطلاع‌رسانی برای مردم را داشت.

همان‌طور که پیشتر گفته شد، پس از بنگال گازت (هیکیز گازت)، روزنامه‌های مستقل و غیرمستقل فارسی زبان (وابسته به کمپانی هند شرقی) پای بر عرصه ظهور گذاردند و علیرغم مبارزه آشکار استعمار انگلیس با زبان فارسی همچنان به حیات خود ادامه دادند. در این میان روشنفکران هندی که برخی از آنان نیز مسلمان بودند، با درک درست این پدیده ارتباطی، تلاش کردند تا از این وسیله ارتباطی برای مبارزه با استعمار و تنویر افکار عمومی بهره جویند.

درخصوص دومین تجربه روزنامه‌نگاری فارسی در گرجستان قفقاز باید اشاره داشت که ماهیت شکل‌گیری روزنامه‌نگاری قفقاز شباهت زیادی با ماهیت روزنامه‌نگاری در هندوستان دارد، زیرا در منطقه قفقاز همانند آنچه در هندوستان گذشت، این استعمار بود که در پدید آوردن روزنامه‌نگاری فارسی در این سرزمین نقش آفرینی کرد. نخستین روزنامه‌ای که در قفقاز پدید آمد زمانی بود که استعمار روسیه بر این سرزمین سیطره داشت و با «اجازه با رون روزن فرمانروای قفقاز و کنت نسلرود وزیر امور خارجه، یک کارمند عالی رتبه روس به نام سانکوفسکی، روزنامه رسمی تفلیسکی و دومیستی (اخبار تفلیس) را در ژوئن ۱۸۲۸ م به دو زبان روسی و گرجی منتشر ساخت و دو سال بعد، یعنی از آغاز ۱۸۳۰ م (۱۲۴۵ یا ۱۲۴۶ ق / زمستان ۱۲۰۹) ضمیمه فارسی آن را نیز نشر داد.»

لازم به توضیح است که در این سرزمین پیش از انقلاب اکتبر ۱۹۱۷ که زبان فارسی رواج داشت، نشریات زیادی به زبان فارسی توسط احزاب و گروه‌های سیاسی مخالف حکومت وقت ایران به دست نشر سپرده شد. اندیشه‌های آنان متأثر از آموزه‌های سوسیال دموکراسی بود و مخاطبان این نشریات را طبقه کارگر و رنجور ایرانی تشکیل می‌داد که برای ادامه زندگی سخت‌ترین مشاغل را به جان می‌خریدند.

اما سومین تجربه روزنامه‌نگاری فارسی در ایران مصادف با دوره پادشاهی محمدشاه و دوره صدارت حاج میرزا آقاسی بود. در این دوره کاغذ اخبار در رمضان ۱۲۵۲ (دهه اول ژانویه ۱۸۳۷ / نیمه دی ۱۲۱۵) در دو صفحه به صورت چاپ سنگی در تهران منتشر شد که میرزا صالح شیرازی انتشار آن را برعهده داشت.

به لحاظ پیشینه تاریخی مطبوعات ایرانیان خارج از کشور، اختر اولین نشریه منظم

ایرانیان به حساب می‌آید که در ۱۶ ذیحجه ۱۲۹۲ (۱۳ ژانویه ۱۸۷۵ / دی ۱۲۵۴) در اسلامبول به چاپ رسید.

باید گفت با آمدن صنعت روزنامه‌نگاری در ایران، روند شکل‌گیری مطبوعات ایرانیان خارج از کشور در حوزه آسیا و منطقه قفقاز جریان یافت که می‌توان یکی از علت‌های به‌وجود آمدن آن را بسترهای خودکامگی و استبداد داخلی و به طبع جو سانسور و خفقان برای اصحاب مطبوعات ارزیابی کرد.

طی تحقیقات به‌عمل آمده بیشترین فعالیت مطبوعاتی ایرانیان مهاجر در حوزه آسیا و منطقه قفقاز در کشورهای آذربایجان، ازبکستان، ترکمنستان، ترکیه، ژاپن، عراق، گرجستان و هندوستان صورت گرفته است.

هر چند که انتشار مطبوعات ایرانیان خارج از کشور در آسیا روند کندی را پشت سر نهاد اما انتشار مطبوعات ایرانیان مهاجر در کشورهای اروپایی و آمریکایی طی سال‌ها و دوره‌های بعد، حاکی از روند روبه رشد و صعودی این نشریات دارد که در جای خود اشاره‌ای کوتاه به آن خواهیم کرد.

افغانستان چهارمین کشور از میان کشورهای فارسی زبان بود که برای نخستین بار روزنامه‌نگاری فارسی در آن شکل گرفت. در زمان امیرشیرعلی خان، پادشاه وقت افغانستان به توصیه سیدجمال الدین اسدآبادی، روزنامه‌ای تحت عنوان شمس‌النهار در کابل به‌وجود آمد که خود نیز اداره آن را برعهده داشت.

نخستین شماره شمس‌النهار در هفته آخر شعبان ۱۲۹۰ (هفته سوم اکتبر ۱۸۷۳ / هفته چهارم مهر ۱۲۵۲) به چاپ رسید. به این ترتیب انتشار روزنامه شمس‌النهار به فاصله ۳۷ ساله روزنامه‌نگاری افغانستان با روزنامه‌نگاری ایران و فاصله ۹۳ ساله آن با روزنامه‌نگاری فارسی در هند، پایان بخشید. با حمله انگلیسی‌ها به کابل این روزنامه نیز به محاق تعطیلی گرفتار آمد. در طی ۱۳۰ سال عمر روزنامه‌نگاری در افغانستان، روزنامه‌نگاری این کشور نظام‌های مختلف دیکتاتوری، دموکراسی، کمونیستی، جهادی و انقلابی، دوره طالبان و دوره حکومت انتقالی را تجربه کرده است که بررسی آن‌ها فرصت و مجال دیگری می‌طلبد. تا امروز که بیش از دو قرن از عمر مطبوعات فارسی زبان کشور می‌گذرد، بیش از ۲۵۰۰ عنوان نشریه فارسی زبان در گوشه و کنار جهان انتشار یافته است که اطلاعات ما در این باره کامل و دقیق نیست. در پژوهش حاضر که در برگیرنده مطبوعات فارسی زبان خارج از کشور در قاره آسیا و منطقه قفقاز از آغاز تا سال ۱۹۹۹ م است، بیش از ۱۰۰۰ عنوان

نشریه منتشر شده است.

در طی دو قرن گذشته مطبوعات فارسی زبان خارج از کشور در قاره آسیا، فراز و نشیب‌های زیادی را به خود دیده است به طوری که مهمترین چالشی که مطبوعات با آن روبرو بوده‌اند، نبود آزادی بیان و قلم، جو سانسور و خفقان و سایه ارباب و وحشت بر سر آنان بوده است.

با توجه به شرایطی که بر مطبوعات مستقل فارسی زبان قاره آسیا حاکم بود، دست‌اندرکاران آن، مهاجرت را به عنوان آخرین گزینه برای حفظ جان خویش و ادامه مبارزه انتخاب می‌کردند. اگر اغراق نباشد تنها چیزی که طی این دو قرن گذشته حضور شاداب و پرنشاط مطبوعات فارسی زبان خارج از کشور در قاره آسیا را با خطر مواجه می‌ساخت و تیشه بر ریشه آن می‌زد، سایه دیکتاتوری (از نوع فرنگی یا ایدئولوژی حکومتی) بر سر آنان بود. از این رو می‌بینیم که اصحاب مطبوعات مرزهای جغرافیایی را در هم می‌نوردیدند و در کشورهای همسایه یا کشورهای اروپایی و آمریکایی که امنیت و آزادی در آنجا جاری و ساری بود، سکنا می‌گزیدند تا در بیداری افکار عمومی ملت خود، به ایفای نقش پردازند. نمونه بارز آن نشریات فارسی زبان افغانستانی‌ها از سال ۱۳۵۷ به این سو است که شاید در وهله نخست وجود امنیت، زبان و باورهای مشترک دینی و داشتن مرزهای جغرافیایی مشترک برای آنها بیش از هر چیز دیگر حائز اهمیت بود که توانستند در ایران و پاکستان نشریات متعددی را به چاپ رسانند؛ و از سوی دیگر در کشورهای اروپایی و آمریکایی به‌خاطر وجود آزادی بیان، مطبوعات فارسی زبان متنوعی را تأسیس نمایند.

بنابراین گستره انتشار نشریات فارسی زبان خارج از کشور در طول سالیان گذشته فقط قاره آسیا را در برنگرفت بلکه دامنه آن به کشورهای اروپایی، آفریقایی، آمریکایی، حتی استرالیا کشیده شد.

براساس آمارهای موجود^(۱) طی سال‌های ۱۳۵۷ - ۱۳۸۲ بیش از ۱۵۰۰ عنوان نشریه فارسی زبان توسط مهاجران ایرانی، افغانستانی‌ها و... در خارج از کشور به چاپ رسیده که عمده این نشریات توسط مهاجران ایرانی در اروپا و آمریکا انتشار یافته‌اند. و در حال حاضر توسط مهاجران ایرانی بین ۴۰۰ تا ۵۰۰ عنوان نشریه فارسی زبان در حال انتشار است.

۱. این آمار در بانک اطلاعات نشریات فارسی زبان خارج از کشور مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها موجود است که البته هنوز شکل تکامل یافته‌ای به خود نگرفته است.

طی دو قرن گذشته، عواملی که به صورت مستقیم در تأسیس و ایجاد نشریات فارسی زبان خارج از کشور در قاره آسیا و منطقه قفقاز نقش داشته‌اند به ترتیب عبارتند از: انگلیسی‌ها، هندی‌ها، مهاجران ایرانی، افغانستانی‌ها و تاجیک‌ها. در کنار آنها نباید نقش مراکز دولتی و غیردولتی، مؤسسه‌ها و سازمان‌های بین‌المللی که سهم هر چند کوچکی را در انتشار نشریات فارسی زبان برعهده داشته‌اند، به فراموشی سپرد.

از مجموع ۷۱۵ عنوان نشریه‌ای که شناسنامه آنها در این کتاب گردآمده است به ترتیب حروف الفباء در آذربایجان ۱۳ عنوان، ازبکستان ۸ عنوان، افغانستان ۲۸۹ عنوان، امارات متحده ۱ عنوان، اندونزی ۱ عنوان، بنگلادش ۱ عنوان، پاکستان ۲۴۹ عنوان، تاجیکستان ۱۴ عنوان، تایلند ۱ عنوان، ترکمنستان ۹ عنوان، ترکیه ۱۴ عنوان، چین ۱ عنوان، ژاپن ۴ عنوان، عراق ۹ عنوان، عربستان ۱ عنوان، قزاقستان ۱ عنوان، کویت ۲ عنوان، گرجستان قفقاز ۷ عنوان، لبنان ۳ عنوان و هندوستان ۸۵ عنوان نشریه انتشار یافته که مکان ۲ عنوان از نشریات نامعلوم است. در این میان بیشترین سهم در انتشار نشریات فارسی زبان خارج از کشور در قاره آسیا را افغانستانی‌ها و در سراسر جهان را ایرانیان مهاجر به خود اختصاص داده‌اند. علی‌رغم تصورعه زیادی از مردم، افغانستانی‌ها نقش پویا و فعالی را در زمینه انتشار مطبوعات فارسی زبان در جهان به‌ویژه در قاره آسیا داشته‌اند.

دور از ذهن نیست که اگر بگویم از آغاز روزنامه‌نگاری در افغانستان تا سال ۱۳۵۷، بیش از ۵۰۰ عنوان نشریه فارسی زبان در داخل و خارج از افغانستان (حوزه آسیا) تأسیس شده است. با کودتای ثور (اردیبهشت) ۱۳۵۷ که منجر به روی کار آمدن حزب دموکراتیک خلق افغانستان گردید و متعاقب آن با اشغال افغانستان توسط ارتش اتحاد جماهیر شوروی سابق، زمینه‌های مهاجرت بزرگ افغانستانی‌ها در سال ۱۳۵۸ به‌وجود آمد. با شروع فصل مهاجرت نشریات زیادی از طیف‌های مختلف افغانستانی پای بر عرصه ظهور گذاشت. به‌طوری که از سال ۱۳۵۸ تا ۱۳۸۱ بیش از ۲۰۰ عنوان^(۱) نشریه فارسی زبان در ایران انتشار داده و از سال ۱۳۵۷ تا ۱۳۸۲ بیش از ۶۰۰ عنوان^(۲) نشریه فارسی زبان در جهان منتشر نموده‌اند. در حال حاضر در این کشور ۳۰۰ عنوان نشریه به چاپ می‌رسد.

باید دانست که همواره عمر مطبوعات مستقل فارسی زبان خارج از کشور در قاره آسیا از

۱. مراجعه شود به کتاب نشریات فارسی زبان مهاجران افغانستانی در سراسر جهان (۱۳۵۷ - ۱۳۸۱) / معین‌الدین محرابی - مهدی جعفری خاخاله

۲. همان منبع

دوام و قوام کمتری برخوردار بود و این بسته به نوع نظامی بود که این نشریات در آنها می‌رویدند. اگر با نظام‌های آزادی‌گرا و پایبند به دموکراسی روبرو می‌شدند، همین که می‌آمدند خود را با شرایط جدید وقف دهند، ناگهان عمر آن نظام به سر می‌آمد و اگر با نظام‌های دیکتاتوری خود را مواجه می‌دیدند، سرنوشت آنها نیز از پیش معلوم بود؛ زیرا به سرعت زیر تیغ سانسور و حذف مخالفان قرار می‌گرفتند.

اما مشکلاتی که در پیش روی نشریات فارسی زبان چاپ اروپا و آمریکا قرار داشت، چنین نبود بلکه معمولاً آنان با مشکلات مالی و صنفی روبرو بوده که هنوز هم کماکان با آن دست به گریبان هستند.

شاید تنها انگیزه‌ای که دست‌اندرکاران نشریات فارسی زبان حوزه آسیا را طی دوره‌های مختلف تاریخی و ادار می‌ساخت تا به کشورهای غربی مهاجرت نمایند گذر این جوامع از آب شور استبداد و دیکتاتوری به سوی دریای شیرین آزادی بود.

روش پژوهش

بیش از دو قرن از عمر مطبوعات فارسی زبان خارج از کشور در قاره آسیا و منطقه قفقاز می‌گذرد ولی متأسفانه تاکنون آمار دقیق و درستی که به ما نشان دهد، از آغاز تا به امروز چه تعداد نشریه در کدام کشورها به چاپ رسیده وجود ندارد و اگر به درستی در این باره اطلاعات کاملی در دست نباشد، آنچه بر سر تاریخ مطبوعات ایران به لحاظ آشفستگی و نادرستی گذشت، بر سر مطبوعات فارسی زبان خارج از کشور نیز شاهد خواهیم بود. و همچنان این روبه در مورد مطبوعات چاپ خارج با تکرار اشتباه دیگران به آیندگان منتقل خواهد شد.

از سوی دیگر برای کشورمان به عنوان مادر کشورهای فارسی زبان در جهان، خوشایند نیست که آمار دقیقی از نشریات فارسی زبان در سراسر جهان (فارغ از نگاه موافق یا مخالف) بدست ندهد و از کارنامه فارسی زبانان در عرصه مطبوعات خارج از کشور اطلاعی نداشته باشد و شاهد آن باشیم تا روزی بیگانگان برای ما کارنامه مطبوعات فارسی زبان را تهیه نمایند. همان‌طور که گفته شد چون تاکنون درباره مطبوعات فارسی زبان خارج از ایران در قاره آسیا و منطقه قفقاز آمار دقیقی در دست نبود، ملاک انتخاب را نشریات مستقل و غیرمستقل فارسی زبان قرار داده و مبدأ جستجو و تحقیق خود را اولین روزنامه منظم انگلیسی زبان چاپ هند که بخش‌هایی از ستون‌های آن به مطالب فارسی اختصاص داشت،

یعنی از سال ۱۷۸۰م تا ۱۹۹۹م در نظر گرفته و به حول قوه الهی توانستم مجموعه اول را در قالب معرفی شناسنامه‌ای و توصیفی ۷۱۵ عنوان نشریه فارسی زبان (خط عربی) ارائه دهم. امید است مجموعه دوم که دربرگیرنده اطلاعات تکمیلی‌تر از مجموعه اول است و به معرفی نشریات جدید تا پایان سال ۱۳۸۳ می‌پردازد، هر چه زودتر از چاپ بیرون آید.

در مجموعه اول، روش کار بر پایه مشاهده عینی نشریات، بررسی مقالات و فهرست‌های موجود و کتاب‌های تاریخی بنا نهاده شد. از این‌رو، هر سند و مدرکی را که نشانی از نشریات فارسی چاپ خارج در قاره آسیا و منطقه قفقاز در آن یافت می‌شد با اشتیاق تمام از نظر گذرانده و در پرونده‌های جداگانه گرد آوردم.

درباره نشریاتی که پیشینه تاریخی آنها به گذشته‌های دور باز می‌گردد، منابع و اطلاعات جامع موجود بود اما دسترسی به آن دسته از نشریات معاصر، به‌خصوص نشریات افغانستانی‌ها که برخی از آنها در اثر جنگ و مهاجرت از بین رفته و آرشیو منظمی از آنها وجود ندارد، کار بسیار مشکلی بود. یکی از راه‌های موجود، مراجعه به آرشیو شخصی افراد، احزاب و گروه‌های سیاسی و دست‌اندرکاران مطبوعات افغانستانی در ایران بود که ضمن شناسایی ایشان از طریق دوستان بزرگوار امکان استفاده از این نشریات مقدور و مهیا گشت.

نتیجه آن که، زمینه مطالعه و بررسی بیش از ۱۰۰ عنوان نشریه فارسی زبان فراهم شد. در پاره‌ای از موارد نیز استفاده موردی از کتابخانه‌ها و مراکز علمی موجود در کشور میسر گشت. که از آن جمله می‌توان به کتابخانه ملی ایران، کتابخانه آستان قدس رضوی و آرشیو نشریات فارسی زبان خارج از کشور مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها^(۱) اشاره کرد. بسنده نکردن تمام و کمال به منابع ضعیف در زمینه تاریخ مطبوعات و حداقل امکان مراجعه به نشریات و منابع خارج از کشور، این امکان را به وجود آورد تا نشریاتی که برای علاقمندان و پژوهشگران عرصه تاریخ مطبوعات فارسی زبان خارج از کشور در قاره آسیا و منطقه قفقاز ناآشنا و گمنام بود، معرفی و اطلاعات شناسنامه‌ای آنها در دسترس محققان قرار گیرد.

منابع تاریخی

منابع تاریخی و پژوهشی که در حوزه تاریخ مطبوعات فارسی زبان خارج از کشور در قاره

۱. آرشیو مورد نظر بیشتر در برگیرنده نشریات فارسی زبان ایرانیان مهاجر از سال ۱۳۵۷ به بعد است.

آسیا در قالب کتاب، «تک نگاریها»، «فرهنگوارهها»، «فهرستوارهها» به چاپ رسیده یا دوره تاریخی خاصی را مدنظر قرار داده و یا به صورت «تک نگاری» پیرامون یک یا چند مجله و روزنامه نوشته شده است. نباید غافل ماند منابعی که در این حوزه وجود دارد بسیار اندک است.

اگر در مواردی اطلاعات دقیقی در مورد نشریه‌ای نیاورده‌ام و یا دسترسی به نشریه‌ای برایم مقدور نبوده، مجبور به استفاده از منابعی شده‌ام که دقت لازم را در معرفی نشریات به کار نبرده است. مثلاً کتاب «معرفی روزنامه‌ها، و جراید [و] مجلات افغانستان»، «وسایل ارتباط جمعی جمهوری دموکراتیک افغانستان»، «تاریخ و روزنامه‌نگاری افغانستان» و مجموعه مقالات نشریه دُرَدری در خصوص مطبوعات افغانستان و «شناسنامه مطبوعات ایران» و لیکن در مجموعه دوم سعی شده است که کمتر این منابع مورد استفاده قرار گیرد و همت خود را بر آن گذاشته‌ام تا حتی الامکان به اصل نشریات مراجعه نمایم.

باید گفته آید که همین منابع اندکی که در حوزه مطبوعات فارسی زبان خارج از کشور در قاره آسیا وجود دارد و بعضاً ایرادات و اشکالات فراوانی بر آنها وارد است، در جای خود قابل ستایش و تقدیر است زیرا ضرورت توجه به این مقوله آنان را وادار ساخته تا در این حوزه به جستجو پردازند.

اما در کنار نشریاتی که مورد دقت نظر قرار گرفت می‌توان از منابع ارزشمندی که از آنها در این پژوهش بهره‌ها جسته‌ام یاد کرد که از آن جمله کتاب تاریخ روزنامه‌نگاری ایرانیان و دیگر پارسی‌نویسان، سیرژورنالیزم در افغانستان (ج ۱)، تاریخچه مطبوعات شبه قاره، دانشنامه ادب فارسی (ادب فارسی در افغانستان) و The Baku Documents است.

درخصوص دسترسی به نشریات فارسی زبان خارج از کشور در قاره آسیا، علی‌رغم نداشتن پشتوانه مالی و حمایت دولتی، دست به دامان کسانی می‌شدم که می‌پنداشتم در آرشیو خصوصی آنان نشانی از نشریات مورد نظر وجود خواهد داشت که گاهی با جواب منفی آنان نیز مواجهه می‌شدم.

اما در این میان کسانی بودند که جبران مافات کرده و امکان دسترسی به آرشیو شخصی برخی از دوستان را برایم فراهم می‌ساختند که جا دارد در اینجا از دوستان ارجمند علی بهرامپور رئیس مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها، دکتر محمد هاشم عصمت‌الهی روزنامه‌نگار افغانستانی، عوض علی اعتمادی از حزب وحدت اسلامی افغانستان، سید محمد مظفری مدیر فصلنامه دُرَدری (خط سوم)، محمد حسین خسرو پناه محقق و

پژوهشگر، دکتر محسن جعفری مذهب از کارشناسان کتابخانه ملی ایران تشکر و قدردانی نمایم.

زحمات بی‌شائبه آنان را هرگز فراموش نخواهم کرد و ادای حق محبت آنان بر من فرض واجب است و مراتب تشکر خود را از خانم ربابه طیرانی یوسف‌آبادی که زحمت حروفچینی این مجموعه را برعهده داشت، اعلام می‌نمایم.

برای اجرای مقصود و هدفی که در پیش گرفتم تلاش بسیار زیادی کردم ولی هرگز ادعایی ندارم که تمامی نشریات فارسی زبان خارج از کشور در قاره آسیا در این مجموعه را معرفی کرده و یا اینکه بیان کنم که این اثر از صحت و سلامت کامل برخوردار بوده و عاری از اشتباه و خطا است، بلکه اذعان دارم که این تلاش همچنان ادامه خواهد داشت تا انشاءالله در آینده بتوانم حداقل آمار درست و منطقی از نشریات فارسی زبان حوزه آسیا به دست دهم. من در این اثر، زمینه کار را به دست داده‌ام و امیدوارم که این حرکت سرفصل کارهای بزرگ برای کسانی باشد که بعداً می‌خواهند در زمینه تاریخ مطبوعات فارسی زبان حوزه آسیا، دست به نقد و بررسی بزنند. در این مجموعه همچنین سعی کرده‌ام از آوردن کلمات تجلیل و تفخیم درباره افراد و رجال بزرگ دوری جویم.

شیوه تدوین کتاب

مدخل اختیار شده در این کتاب براساس عنوان نشریه است. صورت تکمیلی و علایم به کار رفته در معرفی هر نشریه به ترتیب زیر اعمال شده است.

۱. ابتدا عنوان نشریه آمده و سپس در داخل پرانتز () سال تأسیس نشریه منظور گردیده است.
۲. در زیر عنوان نشریه به ترتیب: محل انتشار، صاحب امتیاز، مدیر مسئول، سردبیر، ناشر، ترتیب انتشار، زبان، روش، قطع، تعداد صفحات و قیمت آمده است.
۳. موجودی: این بخش معرف محل نگهداری نشریه است. با این توضیح که این بخش اشاره به موجودی نشریاتی دارد که یا توسط نگارنده دیده شده و یا محل نگهداری آن از منابع مورد استفاده استخراج شده است.
۴. توضیح: در این بخش سعی شده است، با ارائه برخی اطلاعات جانبی محققین و پژوهشگران را در شناخت هر چه بیشتر نشریه یاری رسان باشد.
۵. منابع: این بخش راهنمای منابع و مأخذ هر نشریه است.
۶. نمایه: در پایان کتاب نمایه نام‌کسان (صاحبان امتیاز، مدیران مسئول و سردبیران) و

نمایه ناشران (سازمان‌ها، مؤسسات و احزاب) گنجانده شده است.

۷. یادآوری: در بخش نمایه‌ها برای سهولت در امر بازیابی اطلاعات، به جای استفاده از شماره صفحه از کد نشریه بهره گرفته شده است.

علائم اختصاری

ش: شماره (در صورتی که حرف اختصاری «ش» قبل از عدد آمده باشد. مانند: ش ۱۶ که اشاره به شماره ۱۶ دارد).

ش: شمسی (در صورتی که حرف اختصاری «ش» بعد از سال آمده باشد. مانند: ۱۳۷۶ ش، اشاره به سال شمسی دارد).

شپ: شماره پیاپی

ص: صفحه

م: میلادی

در خاتمه باید اضافه نمایم در نمایشگاهی که در سال گذشته همزمان با جشنواره مطبوعات با عنوان «مطبوعات فارسی زبان مهاجران افغانستانی در سراسر جهان» در نمایشگاه بین‌المللی برپا گردید و امسال نیز تحت عنوان «نمایشگاه مطبوعات فارسی زبان خارج از کشور در قاره آسیا» در نمایشگاه بین‌المللی کتاب برگزار شد، بازدید کنندگان مصرانه و مجدانه طالب اطلاعاتی درباره نشریات فارسی زبان خارج از کشور بودند که خود گویای توجه این عزیزان به زبان فارسی فارغ از هر صنف و گروهی است. امید آنکه این کتاب برای علاقمندان به زبان فارسی، محققین و پژوهشگران عرصه مطبوعات، سیاستمداران عرصه فرهنگ مفید واقع گردد. باز تأکید می‌کنم که به واقع انتظار آن را ندارم که همه این مجموعه را به عین رضا و کمال ببینند و از خطاها و نقص‌های آن چشم‌پوشی نمایند.

مهدی جعفری خانقاه

اول آبان ۱۳۸۳

برابر با

۷ رمضان ۱۴۲۵ / ۲۲ اکتبر ۲۰۰۴